

ХАРАКТЕРНІ РИСИ СУДОВОГО ПРЕЦЕДЕНТУ ЯК ДЖЕРЕЛА ПРАВА

Іванів Андрій Романович

ORCID ID: 0000-0002-8970-0219

Аспірант¹, Радник²

Київський міжнародний університет, Україна¹, EQUITY Law Firm, Україна²

Протягом усієї історії людство супроводжували системні зміни, пов'язані із соціальною взаємодією між його членами. На початку взаємодія між людьми ґрунтувалася суто на первісних звичаях, усталених моделях поведінки, які згодом з розвитком державності переросли у правовий звичай. Зазначена трансформація є одним із шляхів формування та становлення правової норми. Щодо двох інших, то до них належить правотворча діяльність (правотворчість) і прецедентна діяльність. В основі правотворчості лежить видання правових актів різної юридичної сили, в яких містяться юридичні норми, в основі прецедентної діяльності – рішення судових (рідко – адміністративних) інстанцій, наділених відповідним статусом для розв'язання аналогічних або схожих юридичних питань.

В ієрархії джерел права прецедент за своєю юридичною силою посідає проміжне становище між правовим актом і правовим звичаєм: він поступається актам, але перевершує звичай. Легітимність прецедентної норми в основному залежить від її відповідності чинному законодавству. Згодом прецедент може бути закріплений у вигляді норми права в правовому акті (у переважній більшості випадків у законодавчому акті). Так само правовий звичай може трансформуватися в прецедент, якщо він отримає своє закріплення в рішенні судових або адміністративних органів держави, уповноважених на створення прецедентів. Ця взаємодія між прецедентом, правовим актом і правовим звичаєм сприяє динамічному розвитку правової системи, даючи їй змогу бути адаптивною і пристосованою до мінливих внутрішніх і зовнішніх умов. Прецеденти збагачують правову практику новими ідеями та підходами, тоді як правотворчість забезпечує їхню формалізацію та уніфікацію. Серед джерел права прецеденту належить своя, унікальна роль, яка зумовлена як його схожістю з іншими джерелами права, так і відмінністю.

Нами було виокремлено наступні характерні риси, притаманні судовому прецеденту як джерелу права:

1. Формування судового прецеденту судовою інстанцією.

Судовий прецедент за своєю суттю є результатом роботи судової інстанції. Він являє собою інструмент правового регулювання, за допомогою якого суд виробляє нові правові правила, здійснює тлумачення і роз'яснення правових актів, відображаючи це у своїх рішеннях. Ексклюзивне право на встановлення правових стандартів і прецедентне тлумачення надається вищим судовим інстанціям.

2. Формування судового прецеденту здійснюється в рамках строго встановленої юридичної процедури.

Прецедент формується під час розгляду юридичних питань, пов'язаних із розв'язанням спорів між фізичними та/або юридичними особами, за відсутності усталених правових правил, які б дали змогу розв'язати виникле між сторонами, що сперечаються, питання, не вдаючись до створення прецеденту. Юридична процедура, що належить до формування судового прецеденту, передбачає проходження чітко встановлених етапів у рамках судового процесу та вчинення конкретних дій (подання

заяв, скарг, позовів тощо), як у рамках судового розгляду справи, так і за її межами (публікація прецеденту). Процедура структурує підхід до створення прецедентів, сприяє їхній одноманітності за формою.

3. **Обов'язковість застосування судового прецеденту в рамках подальшої судової практики (принцип обов'язковості прецеденту).**

Прецедент формується вищими органами в ієрархії судової системи, що означає необхідність дотримання судами, які стоять нижче від них у владній вертикалі, принципу обов'язковості застосування прецеденту в рамках подальшої практики за вже виробленим зразком (прецедентом). Такий підхід дає змогу нижчим органам орієнтуватися на правові позиції, вироблені вищими за рівнем органами, визнаючи їхній професіоналізм та авторитет. Зазначений принцип характерний для юрисдикцій, у яких основним джерелом права є судовий прецедент. Він дістав своє закріплення у правовій системі Англії на початку XIX ст., завдяки формуванню структурованої судової системи, підготовленим комплексним компіляціям судових прецедентів, які дали змогу довести до відома про наявність такого чи іншого прецеденту судові інстанції на всій британській території. Суть принципу обов'язковості прецеденту полягає в тому, що рішення судів вищих інстанцій слугують зразком для вирішення аналогічних юридичних питань у майбутньому. Суди нижчих інстанцій зобов'язані слідувати встановленим прецедентам, забезпечуючи, таким чином, однаковість правозастосування і передбачуваність правосуддя.

Одним із ключових проявів обов'язковості застосування судового прецеденту в рамках подальшої судової практики є його остаточність, яка полягає в тому, що обставини, щодо яких було ухвалено прецедентне рішення, не підлягають повторному розгляду з тих самих підстав, що їх уже було раніше досліджено та вирішено. Таким чином, остаточність прецеденту забезпечує стабільність і передбачуваність правової системи, запобігаючи нескінченним переглядам аналогічних або схожих юридичних питань. Однак варто акцентувати увагу на тому, що, незважаючи на остаточність прецеденту, принцип обов'язковості не є абсолютним. У певних випадках, коли обставини справи суттєво відрізняються від вже досліджених або коли існує переконлива необхідність перегляду усталених правових позицій, суди вищих інстанцій можуть відступити від раніше встановленого прецеденту. Така гнучкість дає змогу правовій системі розвиватися, адаптуватися до мінливих умов.

4. **Необхідність публікації судового прецеденту в офіційних джерелах.**

Судове рішення, для того щоб вважатися прецедентом, має бути офіційно опубліковане. По-перше, публікація узаконює судове рішення в статусі прецеденту, по-друге, робить опублікований прецедент доступним для практичного застосування. Публікація судових прецедентів зазвичай здійснюється в спеціалізованих судових виданнях, офіційних бюлетенях, з розвитком інформатизації – в електронних базах даних, доступних не тільки для вузького кола осіб (суддів, практикуючих юристів тощо), а й для широкої громадськості.

Офіційне опублікування судових прецедентів відіграє ключову роль у забезпеченні доступності та прозорості правових систем країн з англосаксонською правовою традицією. Це дає змогу зацікавленим суб'єктам ознайомитися з прецедентними рішеннями і заздалегідь зрозуміти, яке рішення суд, найімовірніше, ухвалить у межах тієї чи іншої справи (передбачуваність правозастосування). Опубліковані прецеденти слугують важливим джерелом права, допомагаючи формувати однакову судову практику. Публікація сприяє прозорості судової системи,

дозволяючи громадськості оцінювати справедливість і обґрунтованість судових рішень. Це, своєю чергою, підвищує довіру до судової влади та зміцнює верховенство права.

5. Застосування судового прецеденту тільки тоді, коли він підходить під обставини справи.

Застосування судового прецеденту здійснюється відповідно до принципу релевантності, який передбачає його використання тільки в тих випадках, коли прецедент адекватно відповідає обставинам справи, що розглядаються. Тобто, судовий прецедент застосовується як джерело права лише тоді, коли фактичні обставини справи, її юридичний контекст і правові питання, що підлягають розв'язанню, схожі з тими, які були розглянуті в прецедентній справі. Таким чином, застосування прецеденту вимагає ретельного аналізу його відповідності конкретній ситуації, щоб забезпечити адекватне і справедливе правозастосування.

Наведені характеристики притаманні саме судовому прецеденту, оскільки вони найповніше відображають правову природу та сутність цього джерела права. Таким чином, виходячи з описаних характеристик, можна запропонувати наступне визначення поняття «судовий прецедент» – це офіційно опубліковане рішення вищої судової інстанції в конкретній справі, що тлумачить або створює норму права, має обов'язкову силу як для неї самої, так і для всіх нижчих судових інстанцій під час вирішення аналогічних справ.

Список використаних джерел:

1. Габрелян А. Ю. Форми адміністративно-правового забезпечення державної політики протидії. Матеріали конференцій Молодіжної наукової ліги, 2021. URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/liga/article/view/9731> (дата звернення: 06.03.2024).
2. Габрелян А. Ю. Методи адміністративно-правового забезпечення державної політики протидії. Збірник наукових праць Л'ОГОС, 2021. URL: <https://doi.org/10.36074/logos-19.03.2021.v1.41> (дата звернення: 06.03.2024).
3. Стрілецька О. В., Габрелян А. Ю. Реалізація принципу змагальності в кримінальному процесі країн романо-германської правової сім'ї. VI Міжнародна науково-теоретична конференція «Традиційні та інноваційні підходи до наукових досліджень» (08.03.2024; м. Вінниця, Україна), 2024.
4. Стрілецька О. В., Габрелян А. Ю. Реалізація принципу змагальності в ході проведення досудового розслідування. Науковий вісник УжНУ. Серія «Право», 2024. Випуск 81(1). С. 168 – 179.
5. Стрілецька О. В., Габрелян А. Ю. Реалізація принципу змагальності під час судового розгляду. Аналітично-порівняльне правознавство, 2024. Випуск 2.
6. Чепель О. В., Габрелян А. Ю. Показання свідка в кримінальному процесі: поняття, зміст, вимоги. Аналітично-порівняльне правознавство, 2023. № 4. С. 451 – 458.
7. Чепель О. В., Габрелян А. Ю. Система прав свідка в кримінальному процесі: стан, проблеми та шляхи їх подолання. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, 2023. № 4. С. 168 – 180.
8. Чепель О. В., Габрелян А. Ю. Адвокат свідка: проблематика правового статусу. Science of XXI century: development, main theories and achievements: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the V International Scientific and Theoretical Conference (January 26, 2024). Helsinki, 2024. С. 131 – 136.